

ВАРЫЯНТ

Варыянт (ад лац. *variare* – быць адрозным, мяняцца; *varians* (*variantis*) – які змяняецца) – адзінкавы (аднакратна выкананы, запісаны або іншым чынам зафіксаваны), адносна самастойны твор, які суадносіцца з колам падобных, выяўляючы сваю адметнасць у параўнанні з іншымі. Варыянты твора, асабліва песеннага, могуць быць вельмі блізкімі па пабудове, наяўнасці агульных месцаў – устойлівых вобразаў, сімвалаў, формул, азначэнняў, як, напрыклад, у купальскай песні, прадстаўленай у двух варыянтах:

Варыянт 1.

Купала на Ёвана!

Дзе Ёван ходзе, там жыта родзе.

Дзе Ёванава жонка, там родзе пшонка.

Дзе Ёванавы дзеці, любя паглядзеці.

Варыянт 2.

Ой, рана на Ёвана!

На Івана сонца йграла,

Дзе Ёван ходзе, там жыта родзе,

Дзе Ёванавы дзеці, там жыта рэжы,

Дзе Іванава жонка, там жыта гонка.

Значна адрозніваюцца паміж сабой у плане слоўнага выражэння варыянты праязных жанраў – казак, легенд і г. д. Напрыклад, легенда пра тое, чаму людзі перасталі прытрымлівацца старадаўняга звычаю пазбаўляцца ад старых бацькоў, выпраўляць іх з хаты на смерць, нават забіваць, існуе ў сукупнасці некалькіх варыянтаў, якія грунтуюцца на агульным сюжэце. У БНТ пад рознымі назвамі надрукаваны чатыры: «Як упярод хавалі людзей», «Стары бацька», «Лопаўшчына», «Трэба шкадаваць старых». Іх агульная гуманістычная ідэя наступная: бацькоў трэба шанаваць за тое, што яны проста бацькі, а не толькі за жыццёвы вопыт, мудрасць, слухныя парады.

Тэрмін «варыянт» ужываецца таксама ў дачыненні да асобных частак твора, элементаў зместу, вобраза, матыву і г. д., якія змяняюцца. Напрыклад, у розных варыянтах пры захаванні агульнага сэнсу падаецца як матывацыя ўчынку дзяцей, парушэння імі закону, у прыведзенай легендзе: «адзін сын дужа любіў свайго бацьку»; «шкада дзецям старэнькага бацьку»; «а адзін сваго бацька шкадаваў», «і сыны міласлівыя ў яго». Некалькі варыянтаў зачынаў мае баладная песня пра дачку-птушку: «Зялёна каліначка рана расцвіла», «У лузе каліначка жарка зацвіла», «Каліна-маліначка не парой цвіла» і інш. Яны выступаюць своеасаблівым эмацыянальна-псіхалагічным камертонам твора, акцэнтуючы ўвагу на сімваліцы колеру (зялёна-жарка) і часу (рана-не парой). Такім чынам, праз варыянт твора ажыццяўляецца

ідэйна-мастацкая задума, удасканальваецца форма выражэння, дадаюцца новыя эмацыянальныя нюансы, паглыбляецца псіхалагічная характарыстыка персанажаў, аздабляецца новымі гранямі самакаштоўны паэтычны вобраз (ластаўка-ластаўка-белакрылка – ластаўка касатая; перапёлка-перапёлка, трасцяно гняздзечка, залато яечка). Варыянт – рэальная адзінка варыянтнай формы твораў (гл. *варыянтнасць, варыятыўнасць*).

ВАРЫЯНТНАСЦЬ

Варыянтнасць – форма рэалізацыі працэсу варыятыўнасці ў народным мастацтве і фальклоры, існаванне твора як невылічальнай сукупнасці яго раўнапраўных *варыянтаў*, больш-менш блізкіх адзін да аднаго па форме і змесце. Напрыклад, прыказкавыя варыянты *«Які бацька, такі сын»*, *«Які дуб (цялеш, явар), такі і клін, які бацька, такі і сын»* і інш. грунтуюцца на агульным змесце «адно падобнае другому». Фальклорныя творы ніколі не мелі нейкага першаснага ўзорнага тэксту, які потым у працэсе жывога бытавання, стаў вар’іравацца. Яны заяўлялі пра сябе толькі праз канкрэтыку сваіх варыянтаў. Ступень адрознення варыянтаў паміж сабою не аднолькавая. Адны з іх могуць быць больш поўныя. Пар.: *«Сава не ўродзіць сакала»* і *«Сава не прывядзе сакала, а такую саву, як сама»*. Другія ўтрымліваюць новыя дэталі: *«Свіння не родзіць бобра, а сава не выседжвае арла»*. Але ўсе разам яны складаюць пульсуючае поле аднаго твора. Бытаванне варыянтаў можа ісці па лініі мастацкага ўдасканалвання тэкстаў і па лініі разбурэння (у выніку памылак памяці), таму ў эстэтычным плане яны нераўнацэнныя. Варыянтнасць – умова з’яўлення новых сэнсавых акцэнтаў у творы. Напрыклад, жніўная песня *«Пайду я дарогаю»* пададзена ў БНТ у 26 варыянтах, дзе да асноўнага матыву *«няхай маці гатуе вячэру»* далучаецца або існуе самастойна шэраг іншых: дачка падае голас, яе шкадуе маці або бацька, няроўнае стаўленне да роднага дзіцяці і нявесткі, просьба да бога аб добрым мужу, вячэра не міла, шырокая постаць, маленькае дзіця і г. д. Калі невядомы варыянты твора, то гэта наводзіць на думку, што ён сфарміраваўся не ў народным асяроддзі і хутчэй за ўсё мае аўтара. Запазычаныя літаратурныя творы пачынаюць фалькларызавацца, вар’іравацца ў дэталях, адрознівацца ад кананічнага тэксту. Варыянты фальклорнага твора або паглыбляюць яго ідэйны змест, або ўзбагачаюць мастацкі малюнак, або спалучаюць абедзве задачы. Напрыклад, у казцы пра курку-рабушку і разбітае яечка важны ідэйныя нюансы: дробная падзея можа застацца ў сваіх каардынатах, не заўважыцца вялікім светам або мець для свету катастрофічныя наступствы (а гэта ўжо філасофія). Матыў прыбранай галовачкі нявесты ў песні *«Ой, куды ты, Манечка, ходыла, // Шчо ты свою голівоньку вквэтыла?»* развіваецца ў яе варыянтах то ў элегічным ключы – *«цвіт ював»*, *«вінчык став»*, але *«нымае таточка на світы»*, то ў псіхалагічным – *«цвіт <...> голівку убывыв, <...> мамоньку розжсалыв»*, то ў паэтычным – *«цвіт-роса»*, *«вся краса»*. Дзякуючы варыянтнай форме бытавання твораў, даследчыкі атрымваюць каштоўны матэрыял, важны

для раскрыція агульных заканамернасцей фальклорнага працэсу, усведамлення напрамкаў эвалюцыі асобных твораў, сюжэтаў, іх вобразнага выражэння, а выканаўцы і слухачы – магчымасць адчуць асалоду ад вытанчанай, дасканалай мастацкай вобразнасці.

ВАРЫЯТЫЎНАСЦЬ

Варыятыўнасць – адметная рыса творчага працэсу ў матэрыяльнай і духоўнай культуры народа. Асабліва выразна яна прадстаўлена ў народным мастацтве – музыцы, фальклоры, танцах, ткацтве, разьбе, вышыўцы, саломалляцтве і г. д., дзе ў рамках традыцыі, якая гарантуе групе твораў ці вырабаў адносную ўстойлівасць, распазнавальнасць формы і зместу, увесь час, бясконца і бесперапынна, адбываюцца пэўныя змяненні. Зрухі ў форме і змесце заўважаюцца пры свядомым параўнанні вырабаў (аднатыпных посцілак, ручнікоў, саламяных лялек, гліняных свістулеч і да т. п.), музычна-харэаграфічных малюнкаў асобнага танца (кадрылі, «Крыжачка», «Лявоніхі»), зместу аднаго абраду (прыкладам, сватання), карагода, гульні, тэкстаў казкі, прыказкі, загадкі і г. д. Працэс варыятыўнасці паўстае як сукупнасць шматвектарных творчых актаў, матэрыяльным увасабленнем якіх становіцца ўмоўны ланцуг падобных, звязаных паміж сабою твораў, напрыклад, загадак пра грыб: *1. У лазе на адной назе. Сярод лесу стаіць на адной назе. У лазе стаіць казак на адной назе. У лазе на трапязе сядзіць каза на адной назе і інш. (агульная прыкмета – аднаногасць аб'екта); 2. Усю зямлю прайшоў, чорну шапачку знайшоў. Маленькі, удаленькі скрозь зямлю прайшоў, красную шапачку знайшоў і інш. (прыкмета – наяўнасць капялюшыка).* Змяненні абумоўлены шэрагам прычын і акалічнасцей. Іх характар (творчы, механічны, камбінаваны) – вытворнае ад асобы, носбіта традыцыі, ступені яе таленавітасці, майстэрства, індывідуальнай манеры, абставінаў і часу выканання, полаўзроставага складу слухачоў, патэнцыяльных спажыўцоў: вядома, напрыклад, што для дзяцей і дарослых адну і тую ж казку раскажуць па-рознаму. У адрозненне ад механізаванай вытворчасці, дзе вырабам папярэднічае стварэнне ўзору, штампа, лякала, і прафесійнага мастацтва, дзе канчатковы аўтарскі прадукт матэрыяльна зафіксаваны (кніга, ноты, схема танца), народнае мастацтва ведае толькі прамежкавыя ўзоры і вынікі: яно ўсё ў працэсе, і кожны творчы акт, у тым ліку папярэдні, кожнае новае выкананне твору ўтрымлівае варыятыўны момант як сродак адаптацыі да новых умоў і эстэтычных патрабаванняў. Варыятыўнасць звязана з *імправізацыяй* і паўстае ў выглядзе *варыянтнасці*. Дыяпазон варыятыўнасці надзвычай шырокі – ад вельмі нязначных розначытанняў да якасных зрухаў, якія прыводзяць да стварэння новых *версій* твора і новых ліній варыятыўнасці. Варыятыўнасць у фальклоры абумоўлена яго вуснай прыродай, *вуснасцю* стварэння, бытавання, распаўсюджвання твораў.

ВУСНАСЦЬ

Вуснасць – натуральная форма стварэння, бытавання, распаўсюджвання фальклору. Яго творы не маюць матэрыяльнай замацаванасці, захоўваюцца ў памяці, з’яўляюцца ў момант выканання, перадаюцца шляхам пераймання – з вуснаў у вусны, ад старэйшых да малодшых, паміж прадстаўнікамі сваёй полаўзроставай групы. Вуснасць забяспечвае бесперапыннасць творчага працэсу, фарміраванне сістэмы выразных сродкаў, пераемнасць мастацкіх традыцый. Напрыклад, спараджальная мадэль «каліна – сімвал гаротнай замужніцы» шматразова адгукнецца ў зачынах сямейных песень рознай пабудовы. У межах варыянтаў аднаго твора варыяцыйныя нязначныя: *«Каліна-маліна над ракой (ярам) стаяла. // Што (чаго) ж ты, каліна, ад сонца завяла?»* Завялая каліна выклікае вобраз нахілёнай, магчымы паварот – *«Чырвоная каліначка на мора схілілася»*. Натуральнае спалучэнне двух роднасных сімвалаў жанчыны-каліны і зязюлі: *«Ой, у лузе каліна, на каліне зязюля»*, адсюль успрыманне іншых птушак за ворагаў: *«У лузе салавей калінку клюець»* (маецца на ўвазе журлівая свякроў). Вуснасць фальклору спрыяе развіццю памяці, эстэтычнага густу, вобразнага мыслення, імправізацыйных здольнасцей чалавека. Напрыклад, трымаючы ў галаве баладную песню *«Тры птушачкі ля забітага малойчыка»*, выканаўцы, свядома ці неўсвядомлена, уносяць новыя адценні ў вобраз рознай глыбіні гора маці, сястры, жонкі: *«жонка плачыць – раса пала»*, *«дробны дожджык ідзець»*, *«там ракі няма»*, *«там суха зямля»*, *«расіцы няма»*, *«сухусенька»*; *«сястра плачыць – ручайкі паілі»*, *«як руччы льюцца»*, *«ручаі бягуць»*, *«Дунай цячэ»*, *«калодзезі»*, *«крынічанька»*, *«раса выступайць»*; *«мамка плачыць – рэчка быстрая»*, *«быстрой рэчанькай»*, *«як рака льецца»*, *«там рака цячэ»*, *«раку разлівайць»*, *«глыбокі калодзісь стаў»*, *«там рэкі цякуць»*. Пры імправізацыі, спадарожніцы вуснасці, выканаўца вольны ў выбары слоў і сродкаў, але толькі ў межах традыцыйнасці, каб не парушыць стылявога адзінства твора. Так, пастаянны вобраз гора маці – рэкі, сястры – ручаі, жонкі – раса (або суш), яны і складаюць аснову вусных выражэнняў пры ненаўмыснай імправізацыі. Чалавечая памяць не ідэальная. Вуснае бытаванне фальклору запатрабавала выпрацоўкі пэўных прыёмаў, каб лепш утрымаць твор у памяці і лягчэй узнавіць яго пры выкананні. Так выкрышталізаваліся ўстойлівыя слоўныя комплексы, характэрныя для пэўных фальклорных жанраў. Гатовымі формуламі пачатку, канца, сярэдзіны апаведу карыстаўся казачнік, гаворачы пра прыгажосць царэўны, загады цара, бой героя з ворагам, яго зброю і каня. Замаўляльніку не трэба было прыдумляць, куды адаслаць, выгнаць, якім чынам знішчыць хваробу, – для гэтага існавалі свае магічныя клішэ. Дастаткова было першага радка лірычнай песні з формулай звароту да жураўкі, рабенькага салавейкі, белых гусей, гаю зеляного, бярозы кудравай, мясячка-таргаўшчыка, лучыначкі і г. д., каб у памяці усплывала ўся песня. Агульныя месцы выконвалі функцыю стабілізацыі тэксту і сродку яго вобразнага ўзнаўлення. Спосабам іх жывога бытавання ў вуснай форме з’яўляецца *варыятыўнасць*.